

ვალერიან მებრეველი

ქართული სამართლის
ისტორია

თავი V

ქველი ქართული საოჯახო სამართალი

ქორწინება და განქორწინება

ქველი ქართული საოჯახო სამართლის საკითხები დამუშავებული აქვთ ნ. ურბნელს, ივ. ჯავახიშვილს, გ. ნადარეიშვილს.

ქველი ქართული საოჯახო სამართლის ინსტიტუტებიდან უნდა განვიხილოთ ქორწინებისა და განქორწინების ინსტიტუტები, ასევე ოჯახის წევრთა პირადი და ქონებრივი ურთიერთობანი.

ქორწინების ინსტიტუტის განხილვამდე უნდა ჩამოვაცალიოთ ქველი ქართული საოჯახო სამართლის ძირითადი პრინციპები. ამასთან, უნდა გვახსოვდეს, რომ ქველი ქართული საოჯახო სამართლის პრინციპები სრულ თანაფარდობაში იყო შუასაუკუნებრივ მართლმადიდებლურ თუ, საერთოდ, ქრისტიანული ქვეყნების საოჯახო სამართლის პრინციპებთან. ასეთი პრინციპები იყო:

1) ქორწინებისა და ოჯახის წოდებრივ პრინციპებზე აგება, ამ პრინციპის (წოდებრიობის) დაცვა გარანტირებული იყო სხვადასხვა საშუალებებით.

2) ოჯახში მამაკაცის გაბატონებული მდგომარეობა ცოლზე როგორც ქონებრივად, ისე პირადი არაქონებრივი ურთიერთობების დროს.

3) მამის გაბატონებული მდგომარეობა შვილებზე, როგორც ქონებრივ, ისე პირად არაქონებრივ ურთიერთობებში.

აღნიშნული პრინციპები სრული სხით წარმოჩნდება ქორწინების ინსტიტუტის განხილვის დროს და, ამდენად, აქ აღარ გავაგრძელებთ მათზე საუბარს.

ქორწინება საოჯახო სამართლის კარდინალური ინსტიტუტია. ქორწინების პრობლემით დაინტერესებულნი არიან არა მარტო იურისტები, არამედ სოციოლოგები, ფსიქოლოგები, ეკონომისტები თუ ისტორიკოსები, რადგან ამ ინსტიტუტში ჩანს საზოგადოების განვითარების გზა, საზოგადოების განვითარების კანონზომიერებანი.

ქორწინების ინსტიტუტის შესწავლის შესახებ დიდი ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ამ საყურადღებო საკითხის შესასწავლად უძველეს

ძეგლებში ჯერ მეტად მცირე ცნობები მოგვეპოვება; ნაწყვეტ-ნაწყვეტი და სხვადასხვა წყაროებში გაფანტული დროისაა და ამიტომ ცოლქმრობისა და ქორწინების, განვითარებისა და ისტორიის სხვადასხვა საფეხურებს ეხება. ამის გამო მთლიანი სურათის აღდგენა ამ მასალების მიხედვით შეუძლებელია...¹. ივ. ჯავახიშვილს ამ სახელმძღვანელო მითითების შემდგომ გარკვეული სამუშაო ჩატარდა ქორწინებისა და, საერთოდ, საოჯახო სამართლის სხვა ინსტიტუტების შესასწავლად. ამ მხრივ მნიშვნელოვანია პროფ. გ. ნადარეიშვილისა და დოც. ლ. შოშიაშვილის შრომები².

ქორწინება გარკვეულ საფეხურებს გაივლის. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ქორწინების უძველესი წესი ყოფილა ქალის მოტაცებით ქორწინება, რომელმაც ამოწურა თავისი დრო და ადგილი დაუთმო მშვიდობიანი მოლაპარაკების გზით, ანუ ნიშნობის საშუალებით ქორწინებას. მეცნიერი მიუთითებს, რომ ქალის მოტაცება, როგორც ქორწინების საშუალება, არც ერთ ქართულ სამართლებრივ ძეგლში აღარ ჩანს, სამაგიეროდ, მისი კვალი შეიძლება მოიძებნოს ეთნოგრაფიულ მასალებში.

ქორწინების წინაპირობად უნდა დავასახელოთ ნიშნობა, მაგრამ თვით ნიშნობასაც წინ უძღოდა ისეთი მოქმედებები, როგორიცაა საცოლის შერჩევა ანუ „გაჩხრეკა“, „შეზვერვა“, მაჭანკლობა, შუაკაცობა და სხვა სახის ნიშნობამდელი მოქმედებები.

ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, უძველეს წარსულში საქართველოში არსებული ქალის მოტაცების წესი მშვიდობიანმა მოლაპარაკებამ შესცვალა, ამასთან, საცოლის მოძებნა-შერთვევინებაში მშობლები აქტიურობდნენ. მისივე მითითებით, არსებობდა ასევე მშვიდობიანი მოლაპარაკების ისეთი ფორმაც, როგორიცაა აკვანში დანიშვნა.

ნიშნობამდელი მოქმედებები ქართულ საკანონმდებლო ძეგლებში არ არის დაფიქსირებული, მაგრამ ეთნოგრაფიული მასალებით ირკვევა, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ნიშნობის წინარე სხვადასხვა წესები და რიტუალები არსებობდა.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ. 12 ტომად, ტ. VI, გვ. 144.

² გ. ნადარეიშვილი, ქართული საოჯახო სამართლის ისტორიიდან, თბ., 1965; მისივე ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., 1996; ლ. შოშიაშვილი, ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში, თბ., 2003.

ნიშნობისწინა მოქმედებათა შორის აღსანიშნავია საცოლის შერჩევა. საცოლის შერჩევა ხდებოდა მშობლებისა და ახლობლების გაკითხვით, ან სახალხო და რელიგიურ დღესასწაულებზე ქალის დათვალიერებით. ამ ეტაპზე ყურადღება ექცეოდა საცოლის ვინაობას, მის გარეგნობას, მშობლებს, ოჯახის საქმიან მხარეს, ჯანმრთელობას, გენეალოგიას და სხვ.

საცოლის დათვალიერების შემდეგ ვაჟის მშობლები ქალის ოჯახში აგზავნიდნენ შუაკაცს, რომელიც არ იყო უცხო ქალის მშობლებისათვის. იგი ატყობნებდა საცოლის ოჯახს საქმროს ოჯახის სურვილს. საცოლის ოჯახი იწყებდა ცნობების შეგროვებას ვაჟის ოჯახისა და სასიძოს შესახებ. საქართველოს სხვა კუთხეებში ამ საქმიანობას „გაჩხრეკვას“ უწოდებდნენ (მაგ., ხევში), რომელშიაც კონსპირაციულად მონაწილეობდნენ ვაჟის დედა, ბიძის ცოლი და სხვ. როგორც ირკვევა, საცოლის გასინჯვაში გადამწყვეტ როლს მშობლები ასრულებდნენ და ისინი წყვეტდნენ ნიშნობისა თუ ქორწინების საკითხს ისე, რომ საქმროს (ვაჟს) ან საცოლეს არც ეკითხებოდნენ, ე.ი. მექორწინეთა ნება-სურვილი მხედველობაში არ მიიღებოდა. მოგვიანებით კი საცოლის „გასინჯვაში“ გარკვეულ მონაწილეობას ღებულობს ვაჟიც – საქმრო და იგი აღარ არის „გასინჯვის“ პასიური მონაწილე. საინტერესოა, რომ ქალის „გასინჯვის“ საქმეში მაჭანკალი თუ შუაკაცი უსასყიდლოდ მონაწილეობდა. მოგვიანებით კი მაჭანკლობა სასყიდლიანი, მაგრამ საძრახისი საქმე გახდა, რასაც კანონმდებლობაც ებრძვის. ეს ჩანს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 69-ე მუხლიდან: „თუ დედაკაცმან მეზობელს თუ მოყვასსა, თუ თავის სახლში უმაჭანკლოს და გამოჩნდეს, რისაც გვარისა იყოს ის მაჭანკალი, თავის სისხლის ნახევარი იმ ქალის პატრონს მისცეს“¹. თუ მაჭანკალი ამ თანხას არ გადაიხდიდა, მაშინ მას ყელზე საბელს მოაბამდნენ და ტიტველს სოფელს შემოატარებდნენ. აქედან ჩანს, რომ კანონმდებლობა ებრძოდა მაჭანკლის სასყიდლიანობასა და მომხვეჭველობას.

ნიშნობის წინარე მოქმედება ანუ საცოლის შერჩევა არ მოიაზრებოდა როგორც სამართლებრივი ქმედება. მხარეთა მოლაპარაკებისა და თანხმობის მიღწევის შემდეგი ქმედებები უკვე სამართლებრივი

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, თბ., 1963, გვ. 499, მუხლი 69-ე.

ურთიერთობების ორბიტაში ექცევა, რადგან სწორედ ამის შემდეგ წარმოიშობა ურთიერთსანაცვლო უფლებება და ვალდებულებები მექორწინე მხარეთა შორის¹.

საცოლის შერჩევისა და მხარეთა თანხმობის მიღწევის შემდეგი ეტაპი არის ნიშნობა (დაწინდვა). ნიშნობა სათავეს იღებს შორეულ წარსულში, მონოგამიური ოჯახის დამკვიდრების პერიოდიდან. საქართველოში ნიშნობის წარმოშობა გასდევს ქრისტიანობის ჩასახვა-განვითარებას, სწორედ ამ პერიოდიდან ხდება ძველი წარმართული საქორწინო წეს-ჩვეულების თანდათანობით შეცვლა ახლით. ტერმინი „ნიშანი“ სპარსული წარმოშობისაა. ქართულში ნიშნობის აღსანიშნავად, ნიშნად გამოიყენებოდა „ბელგა“ (იგი გერმანული წარმოშობისაა). ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ქართულში ქალკაჟის დანიშვნას „დაწინდვა“ ეწოდებოდა.

ქართული საეკლესიო სამართლიდან ირკვევა, რომ ნიშნობისათვის აუცილებელი არ იყო საეკლესიო წესით კურთხევა, თუმცა რუის-ურბნისის 1103 წლის საეკლესიო კრების დადგენილებით, „უკეთუ საჭიროდ რადმე იყოს, შობებელთა მათთა დიად დაუწინდნენ იგინი ურთიერთასა და რაჟამს ჰასაკად მოვიდნენ ორნივე, მაშინ იქორწინენ“².

ნიშნობა მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში საკანონმდებლო წესით იყო მოწესრიგებული³, საქართველოში კი ნიშნობის საკითხი რეგულირდებოდა როგორც საერო საკანონმდებლო ძეგლებით. ისე რელიგიური და ადათობრივი სამართლის ნორმებით.

ნიშნობის მომწესრიგებელი სამართლებრივი ნორმებიდან ძველ ქართულ სამართალში აღსანიშნავია:

- 1) ვახტანგ VI-ის სამართლის 77-ე და 223-ე მუხლები;
- 2) ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის 390-ე და 397-ე მუხლები;
- 3) ქართული ჩვეულებითი სამართლის კრებულის „საქართვე-

---

¹ დ. ჯალაბაძე, საქორწინო საოჯახო სამართალი, იხ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, 4, თბ., 1993, გვ. 136.

² ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, ი. დოლიძის გამოცემა, თბ., 1970, გვ. 117-118.

³ რომის სამართლის ძეგლები, იუსტინიანეს დიგესტები, წიგნი 23, თბ., 2001, გვ. 7-10.

ლოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართველ მეფეთა დროთა შემოღებულნი სჯულნი“, მე-15 და 52-ე მუხლები;

4) დ. ბატონიშვილის სამართლის 119-ე, 120-ე და 222-ე მუხლები;

5) სომხური სამართლის ქართული ვერსიის 57-ე და 58-ე მუხლები.

აღნიშნული ნორმების ანალიზით ირკვევა, რომ საქართველოში ნიშნობა ატარებდა სამართლებრივი გარიგების, ხელშეკრულების სახეს, რომლის დარღვევისათვის დაწესებული იყო იურიდიული პასუხისმგებლობა. ქრისტიანობის მიღებიდან ნიშნობა რელიგიური და ადათობრივი ნორმებით რეგულირდებოდა.

პროფ. გ. ნადარეიშვილის მითითებით, საქართველოში, ისევე როგორც ბიზანტიაში ნიშნობა და ჯვრისწერა საეკლესიო ურთიერთობის სფეროში შედიოდა¹. პროფ. ი. ფუტკარაძის აზრით კი, ნიშნობა სახელშეკრულებო ურთიერთობას წარმოადგენდა, მაგრამ იგი უფრო მეტი იყო, ვიდრე ჩვეულებრივი სამოქალაქო-სამართლებრივი ხელშეკრულება².

ეთნოგრაფიული ხასიათისა და სხვა სახის მასალების ანალიზით ირკვევა, რომ საქართველოში ნიშნობა გარიგების – ხელშეკრულების სახეს ატარებდა, რომლის მოშლა გარკვეულ პასუხისმგებლობას იწვევდა. ამის დამადასტურებლად დავით ბატონიშვილის სამართლის 120-ე მუხლიც ლაპარაკობს: „უკეთუ კაცმან გაუთხოვოს სასიძოსა ქალი ნათხოვნი (დანიშნული, – ვ.მ.), მაშინ მისცეს სისხლის მეოთხედი აბიდისთვის“³. ნიშნობის მოშლისა და მისთვის პასუხისმგებლობის წესები გათვალისწინებულია ჩვენ მიერ ზემოთ ჩამოთვლილ საკანონმდებლო აქტებში.

ინტერესმოკლებული არ არის საკითხი, თუ რა ასაკიდან იყო დასკებული ნიშნობა. აკად. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, საქართველოში უძველესი დროიდან მცირეწლოვანი ქალ-ვაჟის დაწინდვა სცოდნიათ

¹ გ. ნადარეიშვილი, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., 1974, გვ. 20.

² ი. ფუტკარაძე, ქორწინების წესები ქართული სამართლის მიხედვით, თბ., 1977, ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის შრომები, ხელნაწერი, ფ. 1074, გვ. 16.

³ სამართალი ბატონიშვილის დავითისა, ტექსტი მოამზადა და გამოკვლევა დართო დ. ფურცელაძემ, თბ., 1964, გვ. 68, მუხლი 120-ე.

და XII საუკუნიდან ამის ნება რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამაც დართო, რომელმაც აკრძალა მცირეწლოვანთა ქორწინება.

ეთნოგრაფიული მასალებიდან ირკვევა, რომ მცირეწლოვანთა დანიშვნას ადგილი ჰქონია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში. დადასტურებულია ასევე, რომ საქართველოში არსებობდა აკვანში დანიშვნაც კი. აკვანში დანიშვნა ხდებოდა მშობელთა ინიციატივითა და სურვილით. არის ცნობები იმის შესახებ, რომ მშობლები შეთანხმებულან თავიანთი შვილების დაქორწინებაზე მანამდე, სანამ ბავშვები დაიბადებოდნენ.

ნიშნობა სპეციალური რიტუალის შესრულებით ხდებოდა. სწორედ ამ რიტუალებიდან ჩანს, თუ რა უფლებებსა და მოვალეობებს კისრულობდნენ მომავალი მექორწინე მხარეები. ნიშნობის რიტუალის შესრულებისას მხარეები ვალდებულნი იყვნენ ერთმანეთისათვის მიეტანათ „ნიშანი“ ანუ წინდი. ზოგიერთი კუთხე (კახეთში) ნიშნობას „ფაჩუჩის“ შებმასაც უწოდებდნენ (ფაჩუჩი კი შინაური ფრინველისათვის ფეხზე შესაბმელი ნიშანი იყო), რაც გადატანითი მნიშვნელობით ქალისათვის ნიშნის დადებას წარმოადგენდა. აღმოსავლეთ საქართველოში ნიშნობისათვის ვაჟის მშობლები წინასწარ შეიძენდნენ ბეჭედს, საყურეს, ოქროს სამაჯურსა თუ სხვა ნივთებს. ხშირად სასიძოს ოჯახს ქალის ოჯახში მიჰქონდა არა მარტო ნიშანი, არამედ სურსათ-სანოვაგეც – საკლავი, ღვინო, პური, ყველი და სხვ. ქალის ოჯახი თავის მხრივ სასიძოს ასაჩუქრებდა.

ნიშნობა სამართლებრივი ურთიერთობის შინაარსის მატარებელი მოვლენა იყო. მისი დარღვევისათვის გარკვეული პასუხისმგებლობა დგებოდა¹.

ქორწინება. საქართველოში ქორწინების არსი და დანიშნულება ქრისტიანული მოძღვრებით იყო განსაზღვრული. ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოშიც ქორწინება იყო ქალისა და მამაკაცის კავშირი შთამომავლობისა და ოჯახის ერთად შექმნის მიზნით.

აკად. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, საქართველოში ქორწინების თავდაპირველი ფორმა ეგზოგამიური ქორწინება იყო, მას ეწოდებოდა მამამძუძეობა. რა იყო ეს? ივ. ჯავახიშვილის მითითებით,

¹ ნიშნობის მოშლის შესახებ, იხ. ლ. შოშიაშვილი, ქორწინების ინსტიტუტი რომაულ და ძველ ქართულ სამართალში, თბ., 2003, გვ. 54-58.

„მამამძუძეობის“ წესის მიხედვით ვაჟი შედის ცოლის გვარის შიგნით შვილების გაჩენის მიზნით. ცოლის გვარში გაჩენილი ბავშვი „თავის მამის საგვარეულოსა და სახლში არ წოვს ძუძუს და არც იზრდება. ის მხოლოდ შემდეგში, უკვე წამოზრდილი, შედის თავისი საკუთარი მამის სახლსა და საგვარეულოში“¹.

ისევე როგორც სხვა ქვეყნებში, საქართველოში ქორწინების ერთგვარი ფორმა იყო უძველეს პერიოდში ქალის მოტაცებით ქორწინება სხვა ტომის ხალხებიდან. ამ მოსაზრებას იზიარებს ივ. ჯავახიშვილიც და წერს: „ერო დროს ქალწულის საცოლედ მოტაცებას გათხოვების მნიშვნელობა ჰქონდა². სხვა ადგილზე კი აღნიშნავს: „ქართული ქორწილის ხალხურ ჩვეულებაში წაგვრისა და მოტაცების ანარეკლი მკაფიოდ მოჩანს“³. მეცნიერის აზრით, ქალის მოტაცებით ქორწინებას ადგილი ჰქონია შორეულ წარსულში და ქართველმა „ერმა მაღალი კულტურული წარმატების წყალობით წაგვრის წესის განვითარების საფეხურები დიდი ხანია განვლო...“⁴.

ქორწინების ერთგვარი ფორმა სხვადასხვა ხალხებში საცოლისათვის გამოსასყიდის გადახდა იყო. ქორწინების ამ ფორმას ძველ რომში *coemptio* ანუ ცოლის ყიდვა, ანუ საცოლისათვის საზღაურის გადახდა იყო. ქორწინების ასეთი სახე დადასტურებულია საქართველოშიაც. ამის შესახებ ივ. ჯავახიშვილიც მსჯელობს: „ქორწინების წესის აღწერილობაში ის გარემოებაა საყურადღებო, რომ საცოლისათვის პირველად სწორედ საქმროს უნდა მიერთმია სამკაული, საჩუქარი, ასევე ქონება“⁵.

ასეთი იყო ქორწინების თავდაპირველი ფორმები უძველესი პერიოდის საქართველოში.

ქრისტიანობის მიღების შემდეგ ქორწინების თავდაპირველი ფორმები უცბად არ გაუქმებულა, მაგრამ თანდათანობით კარგავდნენ ძალას და მკვიდრდებოდა ქორწინებისათვის უფრო ცივილიზებული მოთხოვნები და პრინციპები, ისეთი, როგორიცაა: ნებაყოფლობითი

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VI, გვ. 153.

² ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VII, გვ. 261.

³ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VI, გვ. 144-146.

⁴ იქვე, გვ. 149.

⁵ იქვე, გვ. 148.

ქორწინება, ნათესაობის არარსებობის პრინციპი, სოციალური და წოდებრივი თანასწორობის პრინციპი და სხვ. ამასთან, ქორწინების დამაბრკოლებელი (გამომრიცხავი) გარემოებების რეგლამენტაცია ხდებოდა როგორც საეკლესიო, ისე სამართლის ნორმების მეშვეობით.

ნებაყოფლობითი ქორწინება, ანუ მხარეთა თანხმობა ქორწინებაში როდი გულისხმობდა მექორწინე ვაჟისა და ქალის თანხმობას, საქართველოში შვილების დაქორწინების საკითხში უძველესი დროიდან გადაძვვეტი სიტყვა ეკუთვნოდა მშობლებს. ბუნებრივია, რომ ჩვილთა ქორწინების, ასევე უასაკოთა ქორწინებისას გამორიცხული იყო მექორწინე ვაჟისა და ქალის ნების გათვალისწინება, მაგრამ, მას შემდეგ, რაც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრებამ აკრძალა ჩვილთა ქორწინება, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მექორწინე ქალ-ვაჟის ნება-სურვილიც მიიღებოდა მხედვლობაში, მაგრამ გადაძვვეტი სიტყვა მაინც მშობლებს ეკუთვნოდათ.

ქალ-ვაჟის დაქორწინების საქმეში გარკვეული უფლებები ენიჭებოდათ ნათესავებს, ბიძებს, ქალის ძმებსა და სხვა ნათესავებს.

ქართული ეთნოგრაფიული მასალებით, წერილობითი საბუთებით და სასამართლო დოკუმენტებით დასტურდება, რომ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ქორწინებისას მხარეთა თანხმობის გარდა საჭირო იყო ეკლესიის თანხმობაც. ასევე ყმებისათვის მებატონეთა თანხმობაც.

ქორწინებისათვის აუცილებელ მოთხოვნას წარმოადგენდა გარკვეული საქორწინო ასაკი. 1003 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილებით, საქართველოში დაწესდა საქორწინო ასაკი ქალებისათვის 12 წელი, ე.ი. მანამდე არსებობდა ქალისათვის უფრო დაბალი საქორწინო ასაკი. რაც შეეხება ვაჟის საქორწინო ასაკს, ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებით, იგი განისაზღვრებოდა სქესობრივად მომწიფებით ანუ 15-16 წლით¹. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა საქორწინო ასაკი არსებობდა. ნ. მაჩაბელის მითითებით, ქართლში ქალი 16-18 წლისა თხოვდებოდა, ვაჟი კი 20-30 წლისა შეიძლებოდა დაქორწინებულიყო. ამრიგად, რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილება საქორწინო ასაკის თაობაზე ძალაში რჩებოდა XVI-XVIII საუკუნეებშიც². დ. ჯალაბაძის მითითებით, ფშავ-

¹ ივ. ჯავახიშვილი, თხზ., ტ. VII, გვ. 266.

² ნ. მაჩაბელი, ქორწინების ინსტიტუტი ქართლში, თბ., 1978, გვ. 18.

ხევსურეთში და, საერთოდ, საქართველოს მთიანეთში შეინიშნება მაღალი საქორწინო ასაკი, რაც მთის ბუნებრივი პირობებითა და სოციალურ-ეკონომიური ფაქტორებით იყო განპირობებული.

ქართული საოჯახო სამართლისა და ქორწინების ერთ-ერთი პრინციპი იყო ნათესაობის არარსებობა, ანუ ნათესაობა როგორც ქორწინების დამაბრკოლებელი პრინციპი. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ნათესაობა, როგორც ქორწინების დამაბრკოლებელი გარემოება, აღიარებულ იქნა ბასილი კესარიელის კანონებით და VI მსოფლიო კრების დადგენილებით. ამასთან, ზუსტად განისაზღვრა ნათესავთა ის წრე, რომელთა დაქორწინება გამორიცხული იყო. ქრისტიანულმა რელიგიამ აკრძალა: მამის ძმისწულის ან დედის ძმისწულის შერთვა, ასევე მამის ან დედის დისწულის შერთვა. აიკრძალა მამისა და შვილის დაქორწინება დებზე, ან მამისა და შვილის დაქორწინება დედასა და მის ქალიშვილზე. არ დაიშვებოდა ორი ძმის დაქორწინება დებზე. მკაცრად აიკრძალა სისხლის ნათესავთა ქორწინება (სისხლის აღრევა) მე-8 თაობამდე (7 თაობის ჩათვლით).

ქრისტიანულმა რელიგიამ დაადგინა რა ე.წ. „სულიერი ნათესაობა“, გამოაცხადა იგი ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებად. მონათლული, მიუხედავად იმისა, რომ სხვისი შვილი იყო, საკუთარ შვილს გაუთანაბრა და, ბუნებრივია, აიკრძალა მისი ქორწინება ნათესავებთან. ასევე აიკრძალა ქორწინება შვილად აყვანილთან.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, გარდა ზემოაღნიშნულისა, ქორწინების სხვა დამაბრკოლებელი პირობებიც არსებობდა. მაგალითად, „გაფიცვა“ ანუ ფიცის დადება, რომ მხარეთა შორის არ დაიშვებოდა ქორწინება, სოფლის, თემის, ზოგჯერ ხევის შიგნით ქორწინება, ერთი სალოცავის მრევლთა შორის ქორწინება და სხვ. მკვლევარი დ. ჯალაბაძე ჩამოთვლის ფშავში ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებებს: თანამოგვარეობა, თანამეთემეობა, ერთი ხატის ყმობა, ხორციელი, სისხლისმიერი ნათესაობა, სულიერი ანუ ნათელმძირონული ნათესაობა და სხვ.¹ ეთნოგრაფიული მასალებით დასტურდება, რომ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ქორწინების ერთ-ერთი დამაბრკოლებელ გარემოებად ითვლებოდა ტერიტორიული პრინციპი, ანუ ერთი სოფლის ფარგლებში ან ერთი უბნის ფარგლებში ქორწინება.

¹ დ. ჯალაბაძე, საქორწინო-საოჯახო სამართალი, იხ. „ქართული ჩვეულებითი სამართალი“, №4, 1993, გვ. 146.

ქართული სამართლის მიხედვით, ქორწინების პრინციპიდან გამომდინარე, ქორწინების დამაბრკოლებელ გარემოებებზე ითვლებოდა ასევე სოციალური, წოდებრივი და თანამდებობრივი უთანასწორობა.

ქართული სამართალი მკაცრად მოითხოვდა ქორწინებისას ერთ-მორწმუნეობის (მართლმადიდებლობის) დაცვას.

ქართული სამართალი არეგულირებდა ე.წ. „კიდით-კიდე“ ქორწინებას ანუ ისეთ ქორწინებას, როდესაც საქორწინო რიტუალს არ ესწრებოდა მექორწინე ან მექორწინეები. როგორც ჩანს, ეს წესი საქართველოში არსებობდა, ანუ თუ არ ესწრებოდა საქმრო ქორწინებას, მის ნაცვლად სხვა ღვებოდა ჯვრისწერის დროს და ნამდვილი ქმრის სახელით ტარდებოდა ქორწინება. მაგრამ ქორწინების ეს წესი 1103 წლის რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილებით აიკრძალა და ასეთი ქორწინება უკანონო ქორწინებად გამოცხადდა: „იგინი სჯულიერად ცოლ-ქმრად ნუმცა შერაცხულ არიან“¹.

ძველი ქართული სამართლის მიხედვით, ქორწინების დამაბრკოლებელი მიზეზები (ფაქტორები) ორ ჯგუფად შეიძლება დავყოთ: 1) ქორწინების აბსოლუტური დამაბრკოლებელი, ანუ გამომრიცხავი გარემოებები; 2) ქორწინების შეფარდებითი, ანუ ხელისშემშლელი გარემოებები.

პირველს მიეკუთვნება: სქესობრივი მოუმწიფებლობა ანუ უასაკობა, მექორწინე მხარეთა შორის თანხმობის არარსებობა, სისხლით ნათესაობა, ქორწინებაში ყოფნა, სულით ავადმყოფობა. მეორეს – ნათესაობა, რელიგიისადმი დამოკიდებულება, წოდებრიობა, ანუ სოციალური უთანასწორობა, ტერიტორიული პრინციპი, ანუ ერთ ტერიტორიაზე ცხოვრება და სხვა გარემოებები, რომლებიც არ თვლიან ქორწინებას მიზანშეწონილად მორალის თვალსაზრისით.

---

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, III, თბ., 1970, გვ. 121.

განქორწინება ქველი ქართული სამართლის მიხედვით

ქორწინებას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს საზოგადოების აღწარმოებისათვის. ამიტომაც სახელმწიფო და საზოგადოება მუდმივად ზრუნავდა და ზრუნავს ქორწინებისა და ოჯახის სიმტკიცისათვის. ამავე საქმეს ემსახურებოდა ქრისტიანული სარწმუნოება და ეკლესია. ქრისტიანული ეკლესია განქორწინებას ერთგვარ ანომალიად თვლიდა და ყოველგვარ ზომებს ატარებდა მის წინააღმდეგ. სახელმწიფო და ეკლესია, მართალია, განქორწინებას ერთგვარ ბოროტებად მიიჩნევდა, მაგრამ ზოგჯერ განუქორწინებლობა ისეთ ვითარებას წარმოშობდა, როცა მეუღლეთა ერთად ცხოვრება წარმოდგენილი იყო და არც სახელმწიფოსა და არც ეკლესიას არ შეეძლო ოჯახის შენარჩუნება. მიუხედავად ასეთი ვითარებისა, ქრისტიანული მოძღვრება მაინც ქადაგებდა, რომ ქორწინება შეიძლება შეწყდეს მხოლოდ მეუღლის სიკვდილის შემდეგ, თუმცა ფიზიკური სიკვდილის შემდეგაც მთლიანად არ ისპობა ქორწინება.

განვიხილოთ განქორწინების პირობები, საფუძვლები და წესი საქართველოში.

უძველეს პერიოდში, როდესაც ადგილი ჰქონდა საცოლის ყიდვით ქორწინებას, ლოგიკურია, რომ განქორწინება მამაკაცის ნებასურვილზე იყო დამოკიდებული და იგი გამოიხატებოდა ცოლის მოშორებით. ამ მოვლენას სხვა ხალხებშიც ჰქონდა ადგილი. მაგალითად, ძველ რომში მას ეწოდებოდა *repidium*, რაც ცოლის გაგდებას, მის მოშორებას ნიშნავდა.

განქორწინების შესახებ ცნობები ქართული წყაროების მიხედვით მხოლოდ ქრისტიანობის მიღების პერიოდიდან შეიძლება მოვიპოვოთ. ამ მხრივ ჩვენ დახმარებას გვიწევს ი. ცურტაველის „შუშანიკის წამება“. ამ ნაწარმოების მიხედვით განქორწინების მიზეზია ქმრის – ვარსქენის მიერ ქრისტიანული სარწმუნოების უარყოფა და მაზდეანობის მიღება, რაც მიუღებელი აღმოჩნდა შუშანიკისათვის და მან დასტოვა ოჯახი, ე.ი. ქორწინება შეწყვიტა. მეორე მხრივ, ამ ნაწარმოების მიხედვით განქორწინების მიზეზად ჩანს ცოლის დაუმორჩილებლობა ქმრისადმი.

ქართული სამართლის მიხედვით განქორწინების ერთ-ერთი საფუძ-

ვლით იყო მრუშობა. ეს უეჭველია, რადგან საქართველოში, როგორც მართლმადიდებლურ ქრისტიანულ ქვეყანაში, მტკიცედ მოქმედებდა პრინციპი — მრუშობისათვის არა მარტო განქორწინება, არამედ სხვა სახის სასჯელთა შეფარდებაც. უძველესი პერიოდიდან მრუშობა განიხილებოდა როგორც ცოლის მიერ ქმრის საკუთრების განიავება (ცოლი ქმრის საკუთრება იყო), მოგვიანებით კი მრუშობა ქმრის ღირსების დამცირებად, შეურაცხყოფად მიიჩნეოდა. კანონიკური სამართალი მრუშობისათვის სხვა სასჯელებსაც აწესებდა, კერძოდ, 15 წლის უზიარებლობას. ამრიგად, ცოლის მრუშობისათვის მამაკაცს შეეძლო ქორწინების შეწყვეტა — განქორწინება. რაც შეეხება მამაკაცის მრუშობას, იგი განქორწინების საფუძველი შეიძლებოდა გამხდარიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი (ქმარი) კავშირს დაიჭერდა გათხოვილ მეოჯახე ქალთან, მისი კავშირი უქმრო ქალთან არ ითვლებოდა მრუშობად და ცოლს არ ჰქონდა საფუძველი მასთან განქორწინებისა. ქართული სამართალი ნებას აძლევდა ქმარს მოლაღატე ცოლი ადგილზე მოეკლა თუ იგი წაასწრებდა სხვასთან და ამისთვის პასუხისმგებლობისაგან თავისუფალი იყო¹.

ქართული ადათობრივი სამართლის მიხედვით, ქმარს უფლება ჰქონდა მრუშობაში მხილებული ცოლი ვირზე შეესვა და ისე გაეგზავნა თავის მშობლებთან. პიროვნების ვირზე შესმა უმკაცრეს გამაწბილებელ სასჯელად ითვლებოდა.

ქართული სამართლის მიხედვით განქორწინების საფუძველად ითვლებოდა ასევე ცოლის ავადმყოფობა ანუ დასნეულება. ამის შესახებ საუბარია ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 140-ე მუხლში: „თუ ცოლი დასნეულდეს, ქმარი ცოლისა გუარსა არას ემართლების, მისთვის, რომე მისსა ხელსა შიგან დამართებია.

თუ გაეყაროს შეფიცოს ნაბნითა, რომე სიძულვილითა არა გაყროდეს და ნახევარი სისხლის დაუურვოს...“². აქედან ჩანს, რომ ქალის დასნეულება კანონიერი საფუძველია განქორწინებისათვის. ამასთან, განასხვავებს ქალის დასნეულება როდის მოხდა, ქორწინებამდე თუ

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის გამოცემა, თბ., 1963, გვ. 493, მუხლი 42.

² ქართული სამართლის ძეგლები, I, ი. დოლიძის გამოცემა, თბ., 1963, გვ. 468, მუხლი 140.

ქორწინების შემდეგ. თუ ქალი ქორწინებამდე დასწრულა, ქმარი ძალზე იოლად განქორწინდებოდა, ხოლო თუ ქორწინების პერიოდში ქმართან ყოფნისას, მაშინ მას (ქმარს) უნდა დაემტკიცებინა, რომ იგი სიძულვილით კი არ ეყრებოდა ცოლს, არამედ მისი დაავადების გამო და ნახევარი სისხლის ფასიც უნდა გადაეხადა ცოლის მხრისათვის.

ქართულ სამართალში განქორწინების საფუძვლად გ. ნადარეიშვილი ასახელებს ქორწინებამდე ორსულობასაც. ამასთან, მიუთითებს, რომ ქორწინებამდელი ორსულობა განქორწინების მიზეზი არ შეიძლებოდა ყოფილიყო, თუ ქალი ქვრივი ან ნაქმრევი იყო და ერთ წელზე ნაკლები ხნის განმავლობაში ხელახლა გათხოვდა, ან თუ ქმარმა იცოდა ცოლის ორსულობის შესახებ, ან თუ თვითონ დააორსულა იგი¹.

გ. ნადარეიშვილის მითითებით, მსგავსად სხვა ქრისტიანული ქვეყნებისა, საქართველოშიც განქორწინების მიზეზი უნდა ყოფილიყო, თუ ცოლი უცხო მამაკაცთან იქეიფებდა, ან აბანოში მასთან ერთად ტანს დაიბანდა, ან თუ დაესწრებოდა საცირკო სანახაობებს ქმრის ნებართვის გარეშე². აღნიშნული მიზეზები გათვალისწინებული იყო ქრისტიანული კანონებით, რომელიც საქართველოში მოქმედებდა.

საქართველოში განქორწინების მიზეზად ასახელებენ ასევე ერთ-ერთი მეუღლისაგან სახელწიფოს დაღატს³.

განქორწინების კანონიერი საფუძველი იყო საქორწინო თანაცხოვრებისათვის უვარგისობა ანუ იპოტენცია, რამაც ქართულ საერო კანონმდებლობაშიც პოვა ასახვა.

განქორწინების ერთ-ერთი საფუძველი იყო ასევე მეუღლის (ქალის ან კაცის) მონაზვნად აღკვეცა.

განქორწინების საფუძვლად სჯულის კანონში დასახელებულია ერთ-ერთი მეუღლის მიერ მეორის მოწამვლით მოკვლის მცდელობა, რაც საქართველოშიც მოქმედებდა.

განქორწინების საფუძვლად შეიძლება დავასახელოთ ზნეობის დამრღვევი დანაშაულები, ე.წ. სოდომური ცოდვები. სოდომურ ცოდ-

¹ გ. ნადარეიშვილი, ძველი ქართული საოჯახო სამართალი, თბ., 1996, გვ. 201.

² იქვე, გვ. 201.

³ იქვე, გვ. 202.

ვებში იგულისხმებოდა მამათმავლობა, ცხოველთმავლობა და მრავალი სხვა სახის გარყვნილი ქმედებები. ნიშანდობლივია, რომ თამარ მეფის ქორწინების შეწყვეტა (განქორწინება) მისი მეუღლის სოლომური ცოდვებით იყო განპირობებული. ბიზანტიური სამართლით სოლომური ცოდვებისათვის სიკვდილით დასჯა იყო გათვალისწინებული. თამარმა კი შეინდო მისი ქმარი, რომელიც სიკვდილს იმსახურებდა და ექსორია უყო.

განქორწინების შესახებ მსჯელობს ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნიც. სამართლის წიგნის რამდენიმე მუხლში დასახელებულია მეუღლეთა შორის კონფლიქტური დამოკიდებულებები, რომლებიც შეიძლება გამხდარიყო განქორწინების მიზეზი, მაგრამ სჯულმდებელი მეფე თავის სამართლის წიგნის 63-ე მუხლში განქორწინების საფუძვლად მხოლოდ „ბოზობას“ თვლის: „თუ ცოლი დაჭრას ან დააშაოს, თუ ცოლს უნდოდეს სისხლი აიღოს (საზღაური გამოართვას, – ვ.მ.), თუ არ ბოზობისათვის ცოლ-ქმარნი ერთმანეთს ვერ გაეყრებიან (ხაზი ჩვენია, – ვ.მ.). სჯულმდებელი მეფე არც ცოლის ტანჯვასა და შეურაცხყოფას მიიჩნევს განქორწინების საფუძვლად: „მაგრამ კაცი რომ ცოლს და უპატიურად ეპყრობოდეს და ურიგოს უშვრობოდეს, მეფემ ის კაცი დააბას, დატუქსოს, ავად მოეპყრას და კათალიკოზმა ასრე სრული სისხლი უნდა მისცეს“. აქედან აშკარად ჩანს, რომ ქალს უშვილობა ვახტანგ VI-ის კოდექსით განქორწინების საფუძველი არ არის. ისმება კითხვა: არის თუ არა განქორწინების საფუძველი კაცის უშვილობა? ამ კითხვაზე პასუხს იგივე მუხლი იძლევა: „იქნების კაცი ასრე ჭანი იყოს, რომე ცოლთან წოლა კი შეეძლოს და შვილის შექმნა კი არ შეეძლოს, ამისთვისაც არ გაიყრებიან“. როგორც ჩანს, ვახტანგის სამართლის წიგნი არც მამაკაცის უშვილობას მიიჩნევს განქორწინების მიზეზად. ყოველივე ეს იძლევა იმ დასკვნის გაკეთების საშუალებას, რომ ქართული სამართლის მიხედვით ქორწინება არ განიხილება როგორც მხოლოდ შთამომავლობის გაჩენის საშუალება, არამედ უფრო მეტია.

უშვილობის როგორც განქორწინების საფუძვლის მიუჩნევლობასთან დაკავშირებით, ვახტანგ VI-ის სამართალი უფრო მეტ კონკრეტულობას იჩენს და აღნიშნავს: „და თუ სულ ასრე მცვედანი არის, რომ ქალთან წოლა არ შეუძლია, უნდა კაცმა ცოლს დასტური მისცეს სხვის ქმრის შერთვისა“. აქედან ჩანს, რომ ცვედანობის გამო ქმარმა უნდა დაუშვას განქორწინება. ცვედანობა იმ შემთხვევაში არ იქნება

განქორწინების საფუძველი, თუ იგი დაემართა მამაკაცს დაქორწინების შემდეგ: „თუ ვინ იცის, ქორწილზედ კაცი ყოფილა, და ან ქორწილს უწინაც, და მერე ქორწილზედა დამცვედნებულია, არ გაიყრებიან“. აქედან კიდევ ერთხელ ჩანს, თუ როგორ ებრძვის განქორწინებას ვახტანგის სამართალი, როგორ იცავს ოჯახის სიმტკიცეს.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 87-ე მუხლში განქორწინების ერთ-ერთ მიზეზად დასახელებულია მრუშობაში შესქენის საფუძველზე განქორწინების შესახებ: „დედაკაცმან სხვას დედაკაცს თავის ქმართან წასძახოს, რომე ჩემი ქმარი შენთან არისო, და იმ დედაკაცის ქმარს გააგონოს, და იმ კაცმან ამ სიტყვისათვის თავისი ცოლი გაუშვას მაშინვე, ბოზობისოდენი სისხლი წამძახებლის ქმარმა მიცეს“. აქედან ჩანს, რომ განქორწინება შეიძლება მომხდარიყო მრუშობაში დასქენის საფუძველზე, მაგრამ დამსქენს ამისათვის სისხლის ფასი უნდა გადაეხადა.

ამავე მუხლში საუბარია იმის შესახებ, რომ მრუშობაში დასქენისათვის ქმარმა ცოლი არ გაუშვა, მაგრამ რამდენიმე ხნის შემდეგ თუ იმავე დასქენის მოტივით მონდომა ცოლის გაშვება, „მაშინდელი წამოძახილი ქმარმან ცოლს დააყვედროს და აღარ ინდომოს, უდროოს დროს გაშვება იქნება, კაცი ტყუის და ველარ გაუშვებს“, ე.ი. ასეთ შემთხვევაში განქორწინება აღარ მოხდება.

ვახტანგ VI-ის კანონმდებლობით აშკარად ჩანს, რომ განქორწინების ინიციატივა ეკუთვნის მამაკაცს. დედაკაცს არა აქვს უფლება განქორწინების საკითხის დასმისაც კი. ეს აშკარად ჩანს 74-ე მუხლიდან: „დედაკაცი ქმრის დაგდებას არა ღირსა და ნურც ჰკადრებს და თუ ღვთით შერისხდეს და მისი უსირცხვილობით ქნას, რასაც გვარისა იგი კაცი არის, მთელი სისხლი დედაკაცმან ქმარს მისცეს“.

განქორწინების საკითხთან დაკავშირებული ე.წ. „ცოლის წაგვრა“, ე.ი. განქორწინება შეიძლება მოხდეს (ოჯახი დაინგრეს) ცოლის მოტაცებით, „წაგვრით“. წაგვრა შეიძლება მოხდეს დედაკაცის (ცოლის) თანხმობით ან მისი თანხმობის გარეშე, იძულებით. იმ შემთხვევაში, თუ ოჯახი ინგრევა ცოლის თანხმობით, იგი თავისი ნებით მიჰყვება სხვას, მაშინ დაზარალებულ მხარეს, ანუ პირველ ქმარს ცოლის წამყვანმა, ანუ ახალმა ქმარმა უნდა გადაუხადოს ახალი ქმრის გვარის ორმაგი სისხლი და მას უნდა დაემატოს პირველი ქმრის სისხლის ფასი.

მეორე შემთხვევაში, ანუ თუ ცოლი იძულებით მოსტაცეს ქმარს, მომტაცებელმა პირველ ქმარს ორმაგი სისხლის ფასი უნდა გადაუხადოს, გარდა ამისა, მიხდომისა და ძალად წაყვანისათვის — კიდევ ერთი მთელი სისხლი, ხოლო თუ რაიმე ქონება წაიღეს, ეს ქონება უნდა დააბრუნონ. ცოლის წაგვრისას სისხლის ფასის გადახდა ხდებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მხარეები მშვიდობიანად მოილაპარაკებდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში ცოლის მოტაცებას შეიძლება ომი, შეტაკება მოჰყოლოდა¹.

ამრიგად, განქორწინების საკითხზე მსჯელობისას უნდა გვახსოვდეს, რომ საქართველოში განქორწინების საფუძვლები და წესი მართლმადიდებლური ქრისტიანული საქორწინო-საოჯახო წესების შესაბამისი იყო, ე.ი. განქორწინების მიზეზები, საფუძველი და წესი ქრისტიანული რელიგიის ნორმების შესაბამისი იყო და ამ ნორმებით რეგულირდებოდა.

¹ ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963, გვ. 502-503, მუხლები 84-ე, 85-ე.

ქართული სამემკვიდრო სამართალი

მემკვიდრეობითი სამართლის ცნება. იგი იმ სამართლებრივ ნორმათა ერთობლიობაა, რითაც განისაზღვრება გარდაცვლილის მიერ დატოვებული ქონების (სამკვიდროს) ბედი. მემკვიდრეობითი სამართალი საკუთრების სამართლის განშტოება, მისი ნაწილია. წარმოუდგენელია მემკვიდრეობის არსებობა საკუთრების არსებობის გარეშე.

ადრეფეოდალიზმის ხანის არც ერთი საკანონმდებლო ძეგლი ჩვენამდე შემორჩენილი არ არის, რომელშიაც მოცემული იქნებოდა სამემკვიდრო სამართლის საკითხები. სამაგიეროდ გვაქვს საისტორიო ხასიათის თხზულებები, აგიოგრაფიული ძეგლები, რომელთა მეშვეობით ხერხდება აღნიშნული პრობლემების გარკვევა.

გაერთიანებული ფეოდალური ხანიდან კი სამემკვიდრო სამართლის საკითხებზე გარკვეულ ცნობებს გვაწვდის დავით აღმაშენებლის ანდერძები, ასევე XIII საუკუნის ძეგლი, ქართლის ერისთავის გრიგოლ სურამელის ანდერძი შიომღვიმისადმი. სამემკვიდრო სამართლის საკითხებს არეგულირებს ბაგრატ კურაპალატის, გიორგი ბრწყინვალეს, ბექასა და აღბუღას სამართლის წიგნები, ხოლო XVIII საუკუნიდან ვახტანგის სამართლის წიგნი და მის მიერ შედგენილი კოდიკო. საინტერესო ცნობებია მოცემული XIX საუკუნის დასაწყისის შედგენილ ძეგლში „საქართველოს ჩვეულებითი სჯული“.

ქართულ მემკვიდრეობით სამართალს სწავლობდნენ: მ. კოვალევსკი, ივ. ჯავახიშვილი, ი. სურგულაძე, ი. დოლიძე, დ. ფურცელაძე, ა. ვაჩიშვილი, გ. ნადარეიშვილი და ქართველი ეთნოგრაფები. ამომწურავად აღნიშნული პრობლემა შეისწავლა ბ. ზოიძემ თავის სადოქტორო დისერტაციაში¹.

ჩვენთვის ძალზე მნიშვნელოვანია ქართული სამართლის ისტორიის პატრიარქის აკად. ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებანი მემკვიდრეობის ტერმინოლოგიის, არსისა თუ ფორმების შესახებ საქართველოში.

ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, მემკვიდრეობის სამართალი შეი-

¹ ბ. ზოიძე, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბ., 2000 წ.

ძლებოდა მხოლოდ მაშინ გაჩენილიყო, როცა კერძო საკუთრება გაჩნდა... უკვე VIII-IX საუკუნეებში საქართველოში მემკვიდრეობითი სამართალი არსებობდა¹.

ივ. ჯავახიშვილი არკვევს მემკვიდრეობითი სამართლის აღნიშნულ ტერმინებს. მისი აზრით, მემკვიდრეს (მამრობითი სქესის ჩამომავალს) „მკვიდრი“ ერქვა. ამასთან, საკუთრების დამკვიდრება, ანუ მიღება შეიძლებოდა მშობლების სიკვდილის შემდგომ, ვფიქრობთ, ცდება მეცნიერი, როცა აღნიშნავს, რომ „თუ მშობლები მოისურვებდნენ თავის სიცოცხლის დროსაც საკუთარი ხელით „ხორციელად-მშობელთა მონაგები შვილთა განუყვიან“ ხოლმე“². ამ შემთხვევაში მემკვიდრეობასთან კი არ გვაქვს საქმე, არამედ საკუთრების გაყოფასთან, მემკვიდრეობის საკითხი მხოლოდ სამკვიდროს დამტოვებლის გარდაცვალების შემდეგ დგება. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ქრისტიანული მართლმადიდებლური საეკლესიო სამართალი მემკვიდრეებს სქესის განურჩევლად თანაბარ წილს უწესებდა, მაგრამ საქართველოში ეს წესი დაცული არ იყო და შვილებს თანასწორი წილი არ ეძლეოდათ, არამედ უფროსს ზედმეტი ეკუთვნებოდა, რასაც „საუხუცესო“ ეწოდებოდა, ხოლო დანარჩენი მემკვიდრეებისათვის მისაკუთვნებელს, „ხვედრი“ ეწოდებოდა, თანასწორ წილს კი „სწორი“ ეწოდებოდა. ამასთან, თანაბარ წილს მემკვიდრეთა შორის წილის ყრით (ანუ კენჭის ყრით) ყოფდნენ³.

ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ ქართული მემკვიდრეობითი სამართლის მიხედვით მემკვიდრეებად გამოდიოდნენ როგორც ვაჟები, ისე ქალები. მაგრამ ქალი იმ შემთხვევაში მიიღებდა მემკვიდრეობას, თუ იგი იყო „სახლსა შინა“, ე.ი. გათხოვილი არ ყოფილა. გათხოვილ ქალს მშობლების მემკვიდრეობაში წილი არ ეკუთვნოდა. მაგრამ, როდესაც სახეზე არ იყვნენ მამრობითი სქესის მემკვიდრეები და მამული უმკვიდროდ რჩებოდა, მაშინ ქონება და „მამულ-დედული“ მდებარეობით სქესსა და მის შთამომავლებზე გადადიოდა. იმ შემთხვევაში კი, თუ საერთოდ აღარავინ იყო მემკვიდრედ, არც ქალი და არც კაცი, მაშინ ასეთ მამულს მეფე, სახელმწიფო ეპატრონებოდა და სახელმწიფო საკუთრება ხდებოდა. ასეთია ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრებანი ქართული კანონისმიერი მემკვიდრეობის შესახებ.

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, ტ. VII, გვ. 272, 1984.

² იქვე.

³ იქვე, გვ. 273.

ივ. ჯავახიშვილი იხილავს მემკვიდრეობის მეორე ფორმასაც — ანდერძით მემკვიდრეობას. მეცნიერის აზრით, ქართული ანდერძის სამართლებრივი ბუნება რომაული სამართლის ინდენტურია, მას მისდევს. ივ. ჯავახიშვილი არკვევს ტერმინ „ანდერძის“ ეტიმოლოგიას და მიუთითებს, რომ ამ ტერმინის დამკვიდრებამდე ქართულში იხმარებოდა ტერმინი „ალთქუმაჲ“, ხოლო შემდგომში შემოვიდა და დამკვიდრდა „ანდერძი“, როგორც იურიდიული ტერმინი. ეს ტერმინი სპარსულიდან შემოვიდა. სპარსულში „ანდარზ“ რჩევას, განგებას, შევედრებასა და ანდერძს ნიშნავდა. რაც შეეხება ტერმინ „უანდერძოჲ“-ს, იგი ისეთ პირთა აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, რომელთაც სიკვდილის წინ თავისი ნება არ გამოუხატავთ ანდერძით. ივ. ჯავახიშვილის მითითებით, ანდერძი იყო მესაკუთრის ნება წინასწარ, სიტყვიერად ან წერილობით განეცხადებინა თუ ვის უნდა გადასცემოდა ქონება, ჩვეულებითი სამართლის მიხედვით და კანონით კი არა, არამედ მის მიერ აღნიშნული რიგითა და რაოდენობით ან ზოგიერთ მემკვიდრეს საერთოდ არ მიელო წილი. ამრიგად, ივ. ჯავახიშვილის აზრით, არსებობდა როგორც წერილობითი, ისე სიტყვიერი ანდერძი. ივ. ჯავახიშვილი ასახელებს დავით აღმაშენებლის ანდერძებს, გრიგოლ კურაპალატის ანდერძსა და სხვ.

მოდოხვევაში, როდესაც მოანდერძის ნების გამოხატვა დიდმნიშვნელოვან საქმეს შეეხებოდა, უნდა შედგენილიყო ანდერძი, მასში დაცული უნდა ყოფილიყო ანდერძის ფორმა ანუ კანონიერი ფორმა უნდა ჰქონოდა. ანდერძებში მითითებული უნდა ყოფილიყო, რომ იგი შედგენილი იყო მოანდერძის ნება-სურვილით და არა იძულებით, მოანდერძე სრულ ჭკუაზე უნდა ყოფილიყო, ე.ი. ჯანმრთელი. ანდერძი შეიძლებოდა მოანდერძეს საკუთარი ხელით დაეწერა. ანდერძში აუცილებლად უნდა ყოფილიყო მითითებული მოანდერძის ვინაობა, რომელიც ხელს აწერდა ანდერძს და თუ წერა-კითხვა არ იცოდა, მაშინ მისი სურვილი შესაბამისად სხვას უნდა მოეწერა ხელი. ანდერძის ნამდვილობისათვის საჭირო იყო ასევე მოწმეების თანდასწრება ანდერძის შედგენისას და მათი ხელმოწერა ანდერძზე.

ანდერძის დამტოვებელი თავისი ანდერძის აღმასრულებლად გარკვეულ პირს ასახელებდა, ასევე სანდო პირს, ხშირად სულიერ მოძღვარს, რომელიც მოანდერძის გარდაცვალების შემდეგ წარმოად-

გენდა ამ ანდერძს და წაუკითხავდა მემკვიდრეებს.

სამართლის მეცნიერებაში გამოთქმული იყო სხვადასხვა მოსაზრება როგორც მემკვიდრეობის არსის, ისე მისი ისტორიული განვითარების გზის შესახებ. მეცნიერთა უმრავლესობა მემკვიდრეობის განვითარების ისტორიულ გზას ასე წარმოადგენს: თავდაპირველად მემკვიდრეობას ღებულობდა გვარი, შემდომ ოჯახი. მემკვიდრეობის საოჯახო წესს საფუძველი ეყრება მატრიარქალური გვარის დაშლის შემდგომ, ინდივიდუალური ოჯახის შექმნით.

სამართლის მეცნიერება და იურიდიული პრაქტიკა იცნობს მემკვიდრეობის ორ ფორმას: ანდერძით მემკვიდრეობასა და კანონით მემკვიდრეობას. კანონით მემკვიდრეობის საკითხი მაშინ დგება, როდესაც ანდერძი არ არსებობს ან ანდერძი სახეზეა, მაგრამ კანონიერებას მოკლებულია, არასრულყოფილია და ვერ გამოდგება მემკვიდრეობის სამართლიანად გადასაწყვეტად.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დასმულია საკითხი ანდერძით მემკვიდრეობისა და კანონით მემკვიდრეობის პირველობის შესახებ, ანუ რომელია უფრო ადრინდელი. ამ საკითხზე საკმაოდ ფართოდ და სრულად მსჯელობს პროფ. ბ. ზოიძე¹.

სამართლის ისტორიკოსთა გარკვეული ნაწილი თვლის, რომ არ შეიძლება საკითხის ასე დასმა, თუ რომელია პირველი და რომელი მეორე. მემკვიდრეობის ორივე სახე, ფორმა წარმოიშვა და ვითარდებოდა ერთდროულად². მეცნიერთა გარკვეული ჯგუფი არ იზიარებს ამ თვალსაზრისს და თვლის, რომ ჯერ ანდერძისმიერი მემკვიდრეობა უნდა გაჩენილიყო, ხოლო შემდეგ კანონისმიერი მემკვიდრეობა (ი. ბელიაევი)³. ეს შეხედულება გაიზიარა მემკვიდრეობითი სამართლის ცნობილმა სპეციალისტმა ვ. ნიკოლსკიმ⁴. ანდერძისმიერი მემკვიდრე-

¹ ბ. ზოიძე, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბ., 2000, კ. 6-90.

² Л. Руднев, О духовных завещаниях по русскому гражданскому праву в историческом развитии, Киев, 1894, стр. 34-35.

³ И. Беляев, О наследстве без завещания по древним русским законам по уложению царя Алексея Михайловича, М. 1858, стр. 7.

⁴ В. Никольский, О началах наследования в древнейшем русском праве, Историческое изложение, Москва, 1859, стр. 118.

ობის პირველობის საწინააღმდეგო თვალსაზრისს ავითარებდა ცნობილი რუსი ცივილისტი პ. ციტოვიჩი. მისი შეხედულებით, კანონისმიერი მემკვიდრეობის პირველობის სასარგებლოდ მეტყველებს ის, რომ პირველყოფილ ხალხებში საერთოდ არ არსებობდა ანდერძი, უცნობი იყო იგი ძველი გერმანელებისათვის, არც რომაელები იცნობდნენ მას თორმეტი ტაბულის კანონებამდე, არ იცნობდა მას სოლონის კანონები და სხვ. მისივე აზრით, ანდერძისმიერი მემკვიდრეობა არც ერთ ხალხში არ ჩანს პირველი. იგი მემკვიდრეობის თავდაპირველ ფორმად კანონით მემკვიდრეობას მიიჩნევს¹. ამავე თვალსაზრისს იზიარებს ი. პოკროვსკი².

პროფ. ბ. ზოიძე ანალიზებს სხვადასხვა მეცნიერთა შეხედულებებს ამ საკითხზე და დაასკვნის: „ჩვენის აზრით, სწორად უნდა ჩაითვალოს კონცეფცია, რომელიც თვლის, რომ ჯერ გაჩნდა კანონისმიერი მემკვიდრეობა და ამის შემდგომ კი – ანდერძისმიერი“³.

ჩვენ ვემხრობით იმ ავტორთა მოსაზრებას, რომლებიც თვლიან ანდერძისმიერი მემკვიდრეობის პირველობას. არგუმენტად მოვიშველიებთ იმ ფაქტს, რომ ჯერ ინდივიდი, ინდივიდუალური ნებაა, ხოლო შემდგომ კოლექტივი და კოლექტიური ნება ანუ კანონი. ინდივიდუალური ნების შედეგია ანდერძით მემკვიდრეობა, ხოლო კოლექტიური ნების შედეგია კანონი და კანონით მემკვიდრეობა.

მემკვიდრეობითი სამართლის ობიექტები

აქ უნდა გაირკვეს საკითხი რა შეიძლებაოდა ყოფილიყო მემკვიდრეობის ობიექტი. სწორია მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც მემკვიდრეობის ობიექტები იგივე საკუთრების ობიექტებია. ისტორიულად მემკვიდრეობის უფლება ჯერ მოძრავ, ხოლო შემდეგ უძრავ ქონებაზე გაჩნდა.

¹ Питоич, Исходные моменты в истории русского права наследования, Ученые труды, т. 70, стр. 77-85.

² И. Покровский, Основы проблемы гражданского права, Петроград, 1917, стр. 296.

³ ბ. ზოიძე, ფეოდალური საქართველოს მემკვიდრეობითი სამართალი, ბათუმი, 1992 წ., გვ. 10.

მემკვიდრეობის ობიექტებიდან, პირველ ყოვლისა, უნდა დავასახელოთ უძრავი ქონება, ხოლო უძრავი ქონებიდან – მამული. ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით, მამული მამისაგან მემკვიდრეობით მიღებული უძრავი საკუთრება იყო. ზოგიერთი მეცნიერი „მამულის“ ცნებაში მარტო მიწას კი არ გულისხმობს, არამედ საკუთრების სხვა ობიექტსაც, ყოველგვარ ქონებას, რომელიც მამისგან არის დატოვებული. მეცნიერთა უმრავლესობა მაინც იმის მომხრეა, რომ მამული მიწის ნაკვეთია, რომელიც გადაეცემა მემკვიდრეობით, ან საკუთრებაში ან მფლობელობის უფლებით.

„მამული“ ერთგვარ განშტოებას, სახეს წარმოადგენდა „საკარგავი“. მეცნიერებაში საკარგავის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. ამის მიუხედავად, შეიძლება დავეთანხმოთ იმ მეცნიერებს, რომლებიც მიუთითებენ, რომ საკარგავი არის პირობითი, დროებითი მიწისმფლობელობა სამსახურისათვის, რომლის ყიდვა ან გაყიდვა არ შეიძლება. იგი ემსგავსება რუსულ „поместье“-სა და დასავლეთევროპულ „Beneficium“-ს.

მემკვიდრეობის ობიექტს წარმოადგენდა „ნასყიდი“ ქონება. ისტორიულად საქართველოში ნასყიდობის თავისუფლება არსებობდა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ მცირე გამონაკლისებს. მაგალითად, მამულის გაყიდვის დროს ბატონთან შეთანხმება, მისი საქმის ყურში ჩაყენება. მეცნიერთა აზრით, აქ ბიზანტიის მსგავს მოვლენასთან გვაქვს საქმე, სადაც მამულის ყიდვა-გაყიდვა შეზღუდული იყო საჯარო საწყისების სასარგებლოდ.

მემკვიდრეობის ობიექტი იყო მონაგები. ივ. ჯავახიშვილის განმარტებით, „მონაგები“ იყო ის ქონება, რაც მოგებული იყო. სხვანაირად მონაგები შრომა-გარჯით მოპოვებული ქონება იყო. მემკვიდრეობის დროს ასეთი ქონება მეტად მყარ და მიუდევარ (არასადაო) ქონებად ითვლებოდა.

იურიდიულ ლიტერატურაში დასახელებულია ასევე მემკვიდრეობის ისეთი ობიექტი, როგორცაა „ნასისხლი“ ქონება ანუ „სისხლის ფასში“ მიღებული ქონება. იგი შეიძლება ყოფილიყო როგორც მოძრავი, ისე უძრავი ქონება.

მემკვიდრეობის ობიექტად შეგვიძლია დავასახელოთ ასევე ნამზითვი ქონებაც.

კანონისმიერი მემკვიდრეობა

კანონისმიერი მემკვიდრეობის არსის გასარკვევად თვით სახელწოდება „კანონისმიერი მემკვიდრეობა“ გვეხმარება, რომლის ძალითაც აქ კანონი მბრძანებლობს და არა მამკვიდრებელი. კანონისმიერი მემკვიდრეები მაშინ გამოდიან ასპარეზზე, როდესაც არ არსებობს ანდერძი ან არის იგი, მაგრამ სრულიად უსამართლო, კანონსაწინააღმდეგო. ასეთ შემთხვევაში ადგილი აქვს კანონისმიერი და ანდერძისმიერი მემკვიდრეობის დაპირისპირებას, რაც საბოლოოდ კანონისმიერი მემკვიდრეობის წესის გამარჯვებით მთავრდება, ე.ი. მემკვიდრეობის საკითხი გადაწყდება კანონისმიერი მემკვიდრეობის მიხედვით.

კანონისმიერი მემკვიდრეობა არ ანიჭებს აბსოლუტურ თავისუფლებას მონადერძეს, იგი გარკვეულად ზღუდავს მას, იმიტომ, რომ კანონი საერთო ნებაა.

კანონისმიერი მემკვიდრეობა საფუძველს იღებს ზნეობიდან, კანონი ხომ ზნეობრივი უნდა იყოს. ამიტომაც კანონისმიერი მემკვიდრეობის წესები შეიცავს ხალხის ზნეობის შესაბამის ნორმებს. მეორე მხრივ, კანონისმიერი მემკვიდრეობის წესები ადათობრივ ნორმებსაც ეყრდნობა. ადათი ხომ ის ქცევის წესია, რომელიც საუკუნეების განმავლობაში ყალიბდება და მას ნებაყოფლობით ასრულებს საზოგადოება. სწორედ იმიტომ, რომ საზოგადოების წევრები ნებაყოფლობით ასრულებენ ადათობრივ ნორმებს (ამ შემთხვევაში სამკვიდრო ქონების მიკუთვნების ნორმებს), ადათი შეიძლება საფუძველად დაედოს სამემკვიდრეო კანონს და ადათი იქცეს კანონად.

კანონისმიერი მემკვიდრეობის ფარგლები. მემკვიდრეობის ფარგლებზე მსჯელობისას უნდა გაირკვეს, ვინ შეიძლებოდა ყოფილიყო მემკვიდრე საქართველოში უძველესი პერიოდიდან, ან ვისი მემკვიდრე უნდა ყოფილიყო ესა თუ ის პირი.

მემკვიდრეობის საფუძველს შეადგენდა სისხლით ნათესაობა შეინიშნება ასევე ხელოვნური ნათესაობის (არასისხლით ნათესავი) მემკვიდრეობაც, მაგრამ ძალზე შეზღუდულად (მაგ., გამზრდელის, ძმადნაფიცის მემკვიდრეობა). პროფ. ბ. ზოიძე ავითარებს საწინააღმდეგო მოსაზრებას: „... ნათესაობის ეს ფორმალური ხაზი სამემკვიდრეო უფლებებს არ ქმნის. ... ხელოვნურ ნათესაობებს შორის შეიძლება სისხლისმიერ ნათესაობაზე უკეთესი კავშირი იყოს, ადგილი ჰქონდეს უსასყიდლო

ქონებრივ ურთიერთობებს და ა.შ., მაგრამ ისინი ერთი მეორის მემკვიდრეები ვერ იქნებიან“. ამის დასამტკიცებლად ბ. ზოიძეს მოაქვს ეთნოგრაფიული ხასიათის მაგალითები. ბ. ზოიძის კატეგორიული განცხადებით „მემკვიდრეობა სისხლით ნათესაობაზე აგებული ინსტიტუტია“¹.

ნათესაობის აღსანიშნავად (რომელიც შეიძლებოდა მემკვიდრედ გამოსულიყო) ქართულში მრავალი ტერმინი გამოიყენებოდა: **შვილი, მშობელი, მკვიდრი, თვისი, მეყვსი...**

ფეოდალურ საქართველოში უძველესი დროიდან მემკვიდრეობა გადადიოდა ერთსახლობაზე ანუ გაუყრელ ოჯახზე. ამ შემთხვევაში სამკვიდრო ოჯახიდან არ გადიოდა და იქვე რჩებოდა. შედარებით მოგვიანებით მემკვიდრეობად გამოდიან ოჯახიდან გაყრის შედეგად გასული ნათესავები.

ქართული სამართლის მიხედვით კანონით მემკვიდრეთა წრეში, პირველ ყოვლისა, შედიოდნენ **შვილები**, ამასთან, უპირატესობა ენიჭებოდათ **ვაჟიშვილებს**.

მემკვიდრეობაში შვილები (ვაჟიშვილები) მშობლების პირდაპირი მემკვიდრეები იყვნენ. ვაჟიშვილის უპირატესობა ქალიშვილთან შედარებით იმით იყო განპირობებული, რომ ვაჟიშვილები იყვნენ გვარის გამგრძელებლები. გარდა ამისა, ვაჟიშვილი წინაპართა საკულტო წეს-ჩვეულებების შემსრულებელია. იგი სხვა უპირატესობითაც ხასიათდებოდა, მაგალითად, მეომარი, დამცველი, სისხლის ამლები და სხვ. უვაჟიშვილო ოჯახი მოიხსენიებოდა როგორც „დავსებული“, „ამოწყვეტილი“, „ონერი“ და სხვ. რაც შეეხება ქალიშვილს, იგი აგრძელებს **სხვა გვარის** სიცოცხლეს, რადგან სახლიდან მიდის. ვაჟიშვილის უპირატესობა მემკვიდრეობაში ქალიშვილთან შედარებით იმითაც იყო განპირობებული, რომ მხოლოდ მას შეეძლო წინაპართა წეს-ჩვეულებების შესრულება, და ის ვალდებულებები, რაც ოჯახს ეკისრებოდა მებატონისა თუ საზოგადოების წინაშე. სწორედ ამ მიზნით მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში (ებრაელებში) უშვილოდ გარდაცვლილი ძმის ცოლი უნდა შეერთო ძმას, რათა არ გადაშენებულიყო გარდაცვლილი ძმის ოჯახი. ამ მოვლენას (ლევირატი) საქართველოს ზოგიერთ კუთხეებშიც ჰქონია ადგილი. მეცნიერები ადასტურებენ, რომ ოჯახის სიცოცხლის გაგრძელების საშუალებას წარმოადგენდა ასევე შვილად აყვანაც.

მშობლების ქონების მემკვიდრეობად გამოდიან **ვაჟიშვილები**. ამასთან, ქართული სამართალი შვილებს თანასწორად არ ანიჭებს

¹ ბ. ზოიძე, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბ., 2000, გვ. 97.

მემკვიდრეობას, არამედ აწესებს „საუფროსოს“, „სასაშუალოსა“ და „საუმცროსოს“.

„საუფროსო“ არის მემკვიდრეობაში დამატებითი წილი უფროსი შვილისათვის. ზოგჯერ მას უწოდებენ „საუხუცესოს“.

საუფროსოს თანაბარი ტერმინი იყო **სახუცესო**, ეს ტერმინი უფრო ძველია. საუფროსო კარგად ჩანს ქართული სამართლის ძეგლებში. მაგალითად, ტახტის მემკვიდრეობის წესში, ბექას სამართალში იგი იწოდება სახუცესოდ (მუხლი მე-8). ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნში აზნაურების გაყრისას, რომელსაც გლეხები ჰყავს, **სახუცესო** (საუფროსო) არის ერთი გლეხი, დიდებულთა გაყრისას – 1 სოფელი, გლეხთა გაყრისას „თავი სახლი“, ანუ ერთი ვენახი, ანუ უფროსნი ჭურნი. ვახტანგის სამართლის წიგნით დიდებულთა გაყრისას, ყოველი ოცი კომლიდან, უფროსი ერთს, უკეთესს თვითონ ირჩევს და, მეორეს უარესს ძმები აძლევენ (მუხლი მე-100), გლეხთა გაყრისას უფროსისაა დარბაზი დერეფნით (მუხლი 204-ე). საუფროსოს არსებობა ქართული სამართლით უნდა აიხსნას იმით, რომ უფროსი წინაპართა კულტის სამსახურის მოთავეა, და შესაფერისი ხარჯები აწვებოდა მას. ამიტომაც საუფროსო იყო ოჯახის მოთავეობის ტვირთის კომპენსაცია. საუფროსო არ არის მხოლოდ ქართული მოვლენა. მას იცნობდა ინდური, ირანული და სხვა ქვეყნების სამართალი. მ. კოვალევსკი ფიქრობდა, რომ ქართლში საუფროსო შემოსული იყო ირანიდან. ამის საპირისპიროდ გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ქართული საუფროსო ეროვნულ ნიადაგზე წარმოიშვა (ბ. ზოიძე). საუფროსოს საფუძველი ბიბლიიდან მოდის. მსგავსად ესავისა და იაკობის ურთიერთობისა, ქართლშიაც საუფროსო წინაპართა კულტის სამსახურის მოვალეობის შესრულებით უნდა აიხსნას.

ჩვენი აზრით, საუფროსო იგივეა, რაც მაიორატი. საპირისპირო მოსაზრება აქვს ბ. ზოიძეს.

საუმცროსო არის უმცროსი ძმის დამატებითი წილი სამემკვიდრეო ქონებაში. იგი ისევე ძველია, როგორც საუფროსო. საკანონმდებლო ძეგლებში საუმცროსო გვხვდება XIV საუკუნიდან (იხ. ბექას სამართალი, მუხლი 49-ე. აქედან ჩანს, რომ იგი ჩვეულებითი სამართლის ინსტიტუტია). ვახტანგის სამართლის წიგნის მიხედვით (მუხლი 103-ე) საუმცროსოდ გათვალისწინებულია სასახლე, გაყრისას – კალო-საბძელი უმცროსს ეძლეოდა (მუხლი 204-ე). ბ. ზოიძე მინორტის მნიშვნელობის შესახებ აღნიშნავს, რომ საქართველოში

უცნობია „მინორტის“ კლასიკური ნიშნები, ე.ი. მინორტში იგი გულისხმობს ბეითალმანი ქონების გადასვლას უმცროსის ხელში. ჩვენი აზრით, მაიორატი და მინორტი ერთდროულად არსებობდა ერთმანეთის გვერდით, ისე როგორც საუფროსო და საუმცროსო.

მეტად საინტერესოა საუმცროსოს ანუ მინორტის ახსნა: ა) ქონების დამტოვებლის გარდაცვალების დროისათვის უმცროსი ძმა ხელმოკლედ აა უფროს ძმებთან შედარებით (მ. კოვალევსკი) ან მინორატის წარმოშობის მიზეზად (გ. ფრეზერი) ასახელებს პირველი ღამის უფლებას, რომ უფროსი ძმის შვილობაში ეჭვი იბადება პირველი ღამის უფლების გამო.

სასაშუალო არის შუათანა ძმის წილი მემკვიდრეობაში, იგი შედარებით გვიანდელი წესია, შემოღებულია გიორგი XI-ის მიერ. ვახტანგის სამართლის წიგნის 102-ე მუხლის მიხედვით, შუათანას ერთს რამეს მაინც მისცემენ: „თუ სამი და ოთხი შუათანა ძმები არიან, ამ გლეხების ოცისთავი იანგარიშონ, რამდენიც კომლი დადგეს, ის შუათანას ძმებს გაუყონ ერთი მეორეზე, რომელი უფრო მოჭირნახულე იყოს, ისე გაუყოს“.

საჭირნახულო – ჭირნახულისათვის, გარჯილობისათვის განკუთვნილი წილია. იგი შეიძლებოდა მიეღო როგორც უფროსს, ისე საშუალო ან უმცროს ძმას. ყოფილა შემთხვევა, როცა ერთდროულად გამოუყვიათ საუფროსოც, საუმცროსოც, სასაშუალოც და საჭირნახულოც. დავით ბატონიშვილის სამართალი ითვალისწინებს წილს გარჯილობისათვის, რაც იგივე საჭირნახულოა.

ქართული სამემკვიდრეო სამართალი იცნობს ავადმყოფი შვილის წილს მემკვიდრეობისას, თუმცა ეს საკითხი უშუალოდ ქართული კანონმდებლობით არ წესრიგდება, არამედ ვახტანგ VI-ის კოდაკოში შეტანილი ბერძნული სამართლის 295-ე მუხლით.

ქართული სამართალი არეგულირებს ქალიშვილების სამემკვიდრეო საკითხებსაც. ქართული კანონმდებლობა, მართალია, ქალიშვილსაც ცნობს მემკვიდრედ, მაგრამ არ უთანაბრებს მას ვაჟიშვილს. „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან“ ჩანს, რომ ქალიშვილი, რომელიც იყო სახლს შინა მისთანა“, ე.ი. გაუთხოვარი ქალიშვილიც მემკვიდრე გამოდის. რაც შეეხება გათხოვილ ქალს, მას მემკვიდრეობა არ ეძლევა, მისი სამემკვიდრეო უფლებები მზითევით შემოიფარგლებოდა. თუ ძმები არ ჰყავს და ქალიშვილს მოყვანილი ჰყავს მეუღლე ზედსიძედ, მაშინ (ქალიშვილს მშობელთა ქონების (მამულის) სრული მემკვიდრე ხდება. ზედსიძე...

ორი წესია დაფიქსირებული აღბუღას სამართლის 72-ე და 73 მუხლებში: „წიგნით შესვლა“ ანუ „თავის დაწერა“ და „უწიგნოდ შესვლა“ ანუ ავდაუწერლობა“. პირველი იძენს მამულის უფლებას (იხ. ვახტანგის სამართლის წიგნის მუხლი 145-ე), სადაც აღნიშნულია, რომ „თუ კაცი ამოვარდეს და ვაჟიშვილი არ დარჩეს, და ქალი დარჩეს, ის ქალი ვინც შეერთოს, თავისი მამის სახლ-კარი, საქონელი, მამული, იმ ქალს მიეცეს“.

ნაშვილები, როგორც შემკვიდრე გათანაბრებულია ღვიძლ ილებთან. ნაშვილები ძირითადად ქმრის ნათესავია, მაგრამ შეიძლება და არანათესავიც ყოფილიყო. ნაშვილებს ქონება ეძლეოდა შვილების თანაბრად როგორც კანონით, ისე ანდერძით. ბექას სამართლის მიხედვით (მუხლი 59-ე), ნაშვილები კარგავს შემკვიდრეობის უფლებას თუ აც. გაძევებულია ოჯახიდან.

უკანონოდ შობილთა სამემკვიდრეო უფლებები, ანუ კანონიერი წინების გარეშე დაბადებულთა შემკვიდრეობა ქართულ სამართალში უნდა როგორც ნაბიჭვართა შემკვიდრეობა და ისინი სარგებლობენ უაღრესად შეზღუდული უფლებებით. ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნი პირდაპირ მიუთითებს, რომ „ნაბიჭურის წილი არ არის მამულში“, მაგრამ სხვა ადგილზე გარკვეული შეღავათებია მისთვის დაწესებული (მუხლი 110-ე). აქ აღნიშნულია, რომ, თუ ნაბიჭვარი ძმებს ეყმობა, მაშინ „ძმებმა ერთის ყმის ალაგს უნდა არჩინონ“, ან თუ ძმები დაიხორცნენ და ბუშის მეტი არავინ დარჩება, ბიძებმა მას ერთი ყმის მამულის უფლები მიწა უნდა მისცენ. ასევე ედება წილი მას საქონელშიც. სასამართლო პრაქტიკის ანალიზით ირკვევა, რომ ბუშის შემკვიდრეობის საკითხის გადაწყვეტისას ითვალისწინებდნენ მის პიროვნულ თვისებებს, სამდენად გამრჯე იყო იგი, რა მონაწილეობა აქვს მიღებული საოჯახო საქმიანობაში, როგორია ძმების დამოკიდებულება მის მიმართ და სხვ. თუ ზემოთ აღნიშნულ მონაცემებს დააკმაყოფილებდა ბუშის პიროვნება, იგი „მშრალზე“ არ დარჩებოდა, მას გარკვეულ ქონებას აძლევდნენ.

აღმავალი და გვერდითი ხაზის სამემკვიდრეო უფლებებზე მსჯელობისას უნდა ითქვას შემდეგი: ქართულ სამართალში მკვეთრად არ არის გამოხატული მშობლების სამემკვიდრეო უფლებები. აღსანიშნავია, რომ ქრისტიანული ქვეყნების სამართალშიც (მაგალითად, რუსულშიც) მკვეთრად არ ჩანს მშობლების შემკვიდრეობის სურათი. ქართულ ეროვნულ ძეგლებში, როგორცაა ბექა-აღბუღას, გიორგი ბრწყინვალისა თუ ბაგრატი კურაპალატის სამართლის წიგნები არ შეიცავენ რაიმე ნორმას მშობელთა სამემკვიდრეო უფლებების თაობაზე, მაგრამ სხვადასხვა წყაროების ანალიზით დასტურ-

დება, რომ მშობლები არიან შვილების მემკვიდრეები.

რაც შეეხება გვერდითი ხაზის ნათესავებს – ძმებს, ძმიშვილებსა და დიშვილებს – თუმცა საკანონმდებლო ძველებში არ ჩანს მათი კანონისმიერი მემკვიდრეობა, მაგრამ ისინი მემკვიდრეებდ გამოიწვევიან ანდერძების ძალით. ამდენად, დასტურდება, რომ ისინი მემკვიდრეობაში წილს ღებულობენ, როცა აღარ არის კანონისმიერ მემკვიდრეთა პირველი ან მეორე რიგი. პროფ. ბ. ზოიძის მითითებით, გვერდითი ხაზის ნათესავები სამემკვიდრეო ურთიერთობებში მშობელთა ყველაზე რეალური კონკურენტები არიან.

კანონით მემკვიდრეთა წრეში შედიოდა ქვრივი. აღბუღას სამართლის მიხედვით, თუ ქვრივი უშვილოა, მას რჩება თავისი მზითევი, მამული კი ბატონს, ე.ი. ქვრივი მემკვიდრეა, მაგრამ არა მამულისა, მამულს ვერ მიიღებს მემკვიდრეობით. ქვრივი მამაკაცი, თავისი ცოლის ქონების მემკვიდრეა. თუ ახალი დაქორწინებულია და ისე გარდაეცა, ის ცოლი – ქმარს ცოლის მზითევის მესამედი ერგება. ერთი წილი სულს ხმარდება, ერთიც ქალის პატრონს ეძლევა. უშვილო ქვრივი, თუ ახალ ქმარს შემოიყვანს ოჯახში (ზედსიძედ), მაშინ ხდება გარდაცვლილი ქმრის ქონებისა და მამულის სრული მემკვიდრე. პროფ. ბ. ზოიძის დასკვით, „ქართულ სამართალში ქვრივი ქალის სამემკვიდრეო უფლებები მართალია არსებითად სარჩოსთანაა გაიგივებული, მაგრამ ხშირია შემთხვევები, როცა იგი ბევრად აღემატებოდა მას და ზოგჯერ სრული სამემკვიდრეო უფლების სახით წარმოგვიდგებოდა“¹.

ბოლოს, საინტერესოა უპატრონო ანუ ბეითალმანი ქონების მემკვიდრეობის საკითხი. მისი ბედი. ბეითალმანი ქონება ისეთი ქონებაა, რომელსაც მემკვიდრე არ ჰყავს, ანუ პატრონი არ გამოუჩნდა.

ქართულ ენაზე ასეთი ქონების აღსანიშნავად გვაქვს მშვენიერი ტერმინი „უპატრონო“ (ვფიქრობთ, არც ტერმინი პატრონია სუფთა ქართული, იგი რომაულიდან უნდა შემოსულიყო), მაგრამ მის გვერდით გამოიყენებოდა არაბული-ებრაული ტერმინი ბაითალმანი (ებრაულად „ბაითი“ – სახლი, არაბულად „ხაზინა“).

უძველესი პერიოდიდან როგორც მოსულმანურ, ისე ქრისტიანულ ქვეყნებში ბეითალმან ქონებას ეპატრონებოდა სახელმწიფო. აგ. კეწესი ყოფილა საქართველოშიაც, უპატრონო ქონებას ისაკუთრებდა მეფე ან ბატონი. გიორგი ბრწყინვალის სამართლის 28-ე მუხლი ბეითალმან ქონებას ეხება. ამ მუხლით ბეითალმანი ქონება სახელმწიფოს

¹ ბ. ზოიძე, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბ., 2000. გვ. 75

კი არ მიაქვს, არამედ გარდაცვალებულის მეგვარეს უნდა ებოდოს და თუ გვარშიც აღარავინ გამოჩნდა, მაშინ იმ ადამიანებს უნდა მიეცეთ, ვინც სალაშქროდ დადის და ბეგარას ასრულებს, ანუ სახელმწიფოს წინაშე ვალდებულებებს იხდის. ქართულ იურიდიულ პრაქტიკაში აშკარად ჩანს ტენდენცია – ბეთალმანი ქონების მიკუთვნებისას გათვალისწინებულ იქნას კერძი პირთა (ნათესავების ინტერესები) და, ამავე დროს, საჯარო ანუ სახელმწიფო ინტერესები. ბეთალმანი ქონების მიძღვრა იჭერს რა გარდაცვლილის ადგილს, კისრულობს ყველა იმ ვალდებულების შესრულებას, რაც ქონების დამტოვებელს უნდა შეესრულებინა.

ვახტანგ VI-ის სამართლის წიგნის 113-ე მუხლის მიხედვით, თუ კაცო უმემკვიდრეოდ გარდაიცვალა, მისი მამული ხელმწიფეს ეკუთვნის. ხელმწიფეს კი შეუძლია ვისაც უნდა იმას უბოძოს. ამავე სამართლის წიგნის 248-ე მუხლის მიხედვით კი, თუ ბატონს ნასყიდი ყმა „ამოუვარდეს“ ანუ უმემკვიდრეოდ დარჩეს, მისი ქონება ბატონს ეკუთვნის.

რაც შეეხება საეკლესიო ანუ სასულიერო პირებს, თუ ეკლესიის ყმა „ამოვარდა“ ანუ მემკვიდრე არ დარჩა, მის ქონებას ეკლესია დაეპატრონება. თუ საეკლესიო ყმა ქალი იყო, მას შეეძლო ზედსიძე მოეყვანა და ეს უკანასკნელი გახდებოდა სრულფასოვანი მემკვიდრე და თუ გათხოვდებოდა, მამულს ვერ წაიღებდა, მისი საკუთრება მხოლოდ მზითვეი და სხვა სახის „სათავნო“ ქონება იქნებოდა. მამული ეკლესიას რჩებოდა. ამრიგად, ბეთალმანი ქონების სუბიექტებად ეკლესია-მონასტრებიც გამოდიოდნენ. ვახტანგის სამართლის წიგნში პირდაპირაა ჩაწერილი: „ეპისკოპოზის ბეთალმალი ჩვენს მიხდომაში სრულებით საყდრისა უნდა იყოს“.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას შემდეგი: ბეთალმან ქონებას მეფე, ფეოდალი, ეკლესია ეპატრონებოდა, რომლებიც ამ ქონებას თავისი შეხედულებისამებრ განკარგავდნენ.

ანდერძით მემკვიდრეობა

როგორც აღინიშნა, ქართული სამართალი იცნობს მემკვიდრეობის მეორე სახესაც – ანდერძით მემკვიდრეობას. ანდერძი იყო სამკვიდროს დამტოვებლის (ზოგჯერ მომაკვდავის) სიტყვიერი ან წერილობითი მითითება, ნების გამოცხადება, მისი ქონების ბედის შესახებ, თუ ვის უნდა მიკუთვნებოდა ეს ქონება. ტერმინი „ანდერძი“ ქართული არ არის, იგი სპარსულიდანაა ქართულში შემოსული და

დამკვიდრებული. ამ ტერმინის დამკვიდრებამდე ანდერძის ნაცვლად გამოიყენებოდა ტერმინი „ალუთქმაჲ“, ზოგჯერ „დაწერილი“.

აღსანიშნავია, რომ მთელი რიგი ხალხების ძველი კანონმდებლობა არ იცნობს ანდერძით მემკვიდრეობას. მაგალითად, ძველ გერმანელებში გარდაცვლილი პირის ქონება რჩებოდა გვარს, ანუ იმ კოლექტივს, ვისი წევრიც იყო ქონების დამტოვებელი. სომხეთში ანდერძის ინსტიტუტი ჩანს სმბატის სამართლის წიგნში. ეს წიგნი კი კილიკიის სომხეთში იქნა შედგენილი და ბიზანტიური სამართლის, ასევე სირიულ-რომაული სამართლის ძლიერი გავლენა განიცადა.

ქართული წყაროების ანალიზით ირკვევა, რომ ანდერძის ინსტიტუტი ადრეფეოდალიზმის ხანაში იყო ცნობილი. სოფ. წყისის წარწერის მიხედვით (VI ს.) ანდერძის განვითარებული ინსტიტუტიც ივარაუდება. ანდერძის შესახებ ცნობებს გვაძლევს „ქართლის ცხოვრება“, კერძოდ, მირიან მეფისა და ვახტანგ გორგასლის ანდერძები. საინტერესოა გიორგი ჩორჩანელს ანდერძი „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში“. მნიშვნელოვანია „დიდი სჯულის კანონი“, ყურადღებას იპყრობს მელქისედეკ კათალიკოსის ანდერძი ანუ „დაწერილი მელქისედეკ კათალიკოსისა სვეტიცხოვლისადმი“ (XI ს.). ძალზე მნიშვნელოვანია დავით აღმაშენებლის 1123 და 1125 წლების ანდერძები. XIII საუკუნიდან ანდერძის შესახებ ცნობებს გვაწვდის გრიგოლ სურამელის ანდერძი ანუ „შეუვალობის განახლების დაწერილი ქართლის ერისთავ გრიგოლ სურამელისა მღვიმისადმი“. გაკვირვებას იწვევს ის, რომ „გიორგი ბრწინვალეს სამართალი“ ანდერძის შესახებ ღუმს, არაფერს არ გვაცნობს ამ ინსტიტუტის შესახებ. არც ბექას სამართალი არ გამოიჩინა ამ მხრივ, რადგან მხოლოდ ერთ მუხლშია (მუხლი 57-ე) საუბარი ანდერძის შესახებ. საკუთრივ ვახტანგ VI-ის სამართალიც არ იძლევა საკმაო ცნობებს ანდერძის შესახებ, მაგრამ ამ ხარვეზს ავსებს ვახტანგის კოდიკოში შეტანილი უცხოური სამართლის ძეგლები, სადაც ანდერძით მემკვიდრეობა საკმაოდ სრულყოფილადაა გადმოცემული.

როგორც ბ. ზოიძე მიუთითებს, ფეოდალური ხანის ქართული ანდერძები კომპლექსური ხასიათისაა, იმდენად, რამდენადაც მათში მხოლოდ ქონების ბედზე კი არ არის საუბარი, არამედ ხშირად სხვა საკითხებზედაც, მაგალითად, ტახტის მემკვიდრეობის, საოჯახო ურთიერთობის სხვადასხვა საკითხებზე.

ქართული სამართლის ძეგლებიდან და სხვა ხასიათის წყაროებიდან

ირკვევა, რომ ჩვენში არსებობდა ანდერძის შედარებითი და არა აბსოლუტური თავისუფლება. ამ მხრივ ქართული სამართალი რომის სამართლის პოზიციას იმეორებს, რაც ბიზანტიური სამართლის გავლენით უნდა აიხსნას. ბ. ზოიძის მითითებით, „ქართულ სამართალში არაბულ-სპარსულ-თურქული გავლენები უფრო გარეგნულად აისახა, მაშინ, როდესაც ბიზანტიური სამართლის ბევრი დანაწესი ქართულმა გაითავისა“¹.

ანდერძის თავისუფლებასთან დაკავშირებით საინტერესოა საკითხი მემკვიდრეობაში სავალდებულო წილის შესახებ. ქართულ სამართალში ვერ ვხვდებით რაიმე ნორმას ან მითითებას ამ საკითხზე. ვახტანგის სამართლის წიგნში შესული უცხოური სამართლის ნორმებიც არ იძლევა ზუსტ პასუხს. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ქართული სამართალი არ იცნობს მემკვიდრეობაში სავალდებულო წილს.

ანდერძით მემკვიდრეობის საკითხის გარკვევისას საჭიროა გაირკვეს ანდერძის სუბიექტები ანუ სამკვიდროს დამტოვებელი და მისი მიმღები პირები. მოანდერძე 14-15 წლის ასაკს მიღწეული პირი შეიძლება იყოს. დავით ბატონიშვილის სამართლის წიგნის მიხედვით, მოანდერძე ანუ სამკვიდროს დამტოვებელი უნდა ყოფილიყო 18 წლისა. ქალის, როგორც მოანდერძის ასაკი 12 წელი უნდა ყოფილიყო. ქალს, როგორც ჩანს, საქორწინო ასაკიდან გამომდინარე ენიჭება ქმედუნარიანობა.

მოანდერძისათვის წაყენებულ მოთხოვნათა შორის, გარდა გარკვეული ასაკისა, აუცილებელი იყო მისი შერაცხადობა. სულიერი ავადმყოფობა განიხილებოდა როგორც მოანდერძის უფლებაუნარიანობის შემზღუდავი ან გამომრიცხავი გარემოება. გრიგოლ სურამელის ანდერძში მითითებულია „სჯულითა ცნობითა“, „სიმრთელითა შინა ტანისა“, ანუ ჯანმრთელი უნდა ყოფილიყო. გარდა სულიერი ჯანმრთელობისა, მოანდერძეს ანდერძის შედგენისას ნების თავისუფლად გამოვლენა უნდა შეძლებოდა, წინააღმდეგ შემთხვევაში ანდერძი ბათილად ჩაითვლებოდა. დაუშვებელი იყო ანდერძის შედგენა იძულებით, დაშინებით, მოტყუებითა და სხვა გზით. ანდერძებში ხშირად საგანგებოდ იყო მითითებული, რომ ვწერ ჩემი აზრით, ჩემი ნებით, სრულ გონებაზე მყოფი, სრული მეხსიერების მქონე: „ვკვსწერ კაზრისა ჩემსა ყოვლითა ნებითა და ჯერჩინებითა ჩემითა მე... მყოფი სრულისა გონებასა და მეხსიერებასა“.

ანდერძით მემკვიდრეობის საკითხის განხილვისას აუცილებელია გაირკვეს ანდერძის ფორმის საკითხი. ქართული მემკვიდრეობი-

¹ ბ. ზოიძე, ძველი ქართული მემკვიდრეობითი სამართალი, თბ., 2000, გვ. 294.

თი სამართალი იცნობდა ანდერძის როგორც ზეპირ, ისე წერილობით ფორმებს. ისტორიულად ჯერ გაჩნდა ანდერძის ზეპირი ფორმა, ხოლო შემდგომ წერილობითი. ანდერძის ზეპირი ფორმის პირველობა დადასტურებულია სხვა ქვეყნების სამართალშიც. ზეპირ სკოლიდან შედარებით უპირატესობა წერილობით ანდერძებს ენიჭებოდა.

ვის უნდა შეედგინა ანდერძი? იგი შეიძლება დაეწერა თვით მოანდერძეს ან სხვა პირს. საბუთებიდან ირკვევს, რომ ანდერძებს, ძირითადად, სასულიერო პირები ადგენდნენ. მაგალითად, 1123 წლის დავით აღმაშენებლის ანდერძის თავი და ბოლო თვით დავითის მიერ, დავითის ხელით იყო შესრულებული. გვიანი შუა საუკუნეების ანდერძებში ანდერძის შემდგენლებად ძირითადად სასულიერო პირები ჩანან. ეს იმიტომ, რომ ანდერძი ბათილობის რიდით გარკვეული ფორმის დაცვით უნდა შემდგარიყო, ამისათვის კი სპეციალისტი იყო საჭირო, რადგან ყველას როდი შეეძლო ანდერძის ფორმის დაცვა. იმ შემთხვევაში, როდესაც ანდერძი დგებოდა სხვისი ხელით, მოანდერძეს მასზე ხელი უნდა მოეწერა ან რაიმე ნიშანი დაესვა, რითაც დაადასტურებდა თავის ნება-სურვილს. ანდერძის ნამდვილობის დასადასტურებლად საჭირო იყო მოწმეთა დასწრება. მოწმეთა რაოდენობა 7-ს აღწევდა. ამ მხრივ ქართული სამართალი რომაულ სამართალს მისდევს.

როგორც აღინიშნა, თავდაპირველად ანდერძის ფორმა იყო სიტყვიერი ანუ ზეპირი. ასეთი ანდერძის ნამდვილობისათვის საჭირო იყო მოწმეები, რათა მათ აღედგინათ და გადმოეცათ მოანდერძის დანაბარები. ზოგჯერ დანაბარებს მოწმეები ანუ ანდერძის მთქმელის დამსწრეები წერილობითაც კი აფორმებდნენ.

წერილობითი ანდერძის წიგნები ინახებოდა ეკლესიებში.

ანდერძის ფორმა ანდერძის შინაარსის გამოხატულება იყო. ქართველი მეცნიერები (ბ. ზოიძე) ვარაუდობენ, რომ ჩვენში წმინდა ცივილური ხასიათის ანდერძები გვიანი შუა საუკუნეებიდან არის შემონახული. მანამდე კი ანდერძებში შეტანილია სხვადასხვა საკითხები, სხვადასხვა ამბები, რაც სცილდება ანდერძის მოთხოვნასა და შინაარსს. მაგალითად, ანდერძში გადმოცემულია მოანდერძის ბიოგრაფიული მონაცემები, მოანდერძის ინტერესები და სხვ. სასულიერო ანდერძებიდან ჩანს, რომ მათში ასახულია ზრუნვა მოანდერძის სულიათვის, რისთვისაც მოანდერძე მიმართავდა ქონების შეწირვას. ხშირად ანდერძებში მოანდერძე გადმოსცემდა ქონების შეძენის კანონიერების მტკიცებას. ეს განპირობებული იყო იმით, რომ ნაანდერძევი სადა-

ვო არ ყოფილიყო და არ დაემძიმებია მონადერძის სული.

სხვადასხვა ქვეყნების სამემკვიდრეო კანონმდებლობა იცნობს ე.წ. საანდერძო დანაკისრს, საანდერძო დავალებას. რომის სამართალი იცნობს საანდერძო დანაკისრის (დავალების) ორ ფორმას, რომელიც უნდა შეესრულებინა ქონების მიმღებს: 1) ლეგატი; 2) ფიდუკომისია. ლეგატი იყო საანდერძო დანაკისრის ისეთი სახე, რომლის ძალითაც მემკვიდრეს (ქონების მიმღებს, ქონების გარკვეული ნაწილი უნდა გადაეცა მესამე პირისათვის, ხოლო ფიდუკომისიის ძალით მემკვიდრეს (ქონების მიმღებს) უნდა შეესრულებინა ესა თუ ის მოქმედება. საანდერძო დანაკისრის არსებობა ქართული სამართალითაც დასტურდება.

ანდერძით მემკვიდრეობის განხილვისას ყურადღებას იპყრობს საკითხი: როგორ იყო მოწესრიგებული ანდერძის შეცვლის საკითხი ქართულ სამართალში. წყაროებით ირკვევა, რომ მონადერძეს შეეძლო უკვე შედგენილი და მიცემული ანდერძი შეეცვალა თავისი შეხედულებისამებრ. ასეთ შემთხვევაში ძველი ანდერძი ძალას კარგავდა და მოქმედებდა ახალი ანდერძი. იგი უნდა შესრულებულიყო ისე, როგორც მონადერძეს სურდა. ანდერძის აღმსრულებლად მონადერძე, სპეციალურად ასახელებდა პირს, რომელსაც იგი ენდებოდა და რომელიც აღასრულებდა ამ ანდერძს მისი სურვილის შესაბამისად.

ქართული სამართალი იცნობს ანდერძის მოწმის ცნებასა და შინაარსს. ანდერძის მოწმის ხელწერილის გარეშე ძალა არ ჰქონდა, იგი ბათილი იყო. სხვადასხვა საბუთებიდან ირკვევა, რომ ანდერძის მოწმე შეიძლება ყოფილიყო საეკლესიო პირი ან სხვა რიგითი მოქალაქე. მოწმეთა რაოდენობა სხვადასხვა იყო. შეიძლებოდა ყოფილიყო 1, 2, 3 ...7. მოწმეთა რაოდენობა ზუსტად არ იყო განსაზღვრული. იუსტინიანეს ინსტიტუციებით 7 მოწმე იყო საჭირო. ქართულ სამართალშიც ანალოგიური მოვლენა შეინიშნება. ქართული სამართალი მოითხოვს მოწმის მორალური მხარის გათვალისწინებას. ბერძნული სამართლის ქართული ვერსიის მიხედვით ყველა მოწმეს როდი დაეჯერებოდა. მაგალითად, მრუშობაში შენიშნული მოწმე ანდერძით მემკვიდრეობის დროს არ გამოდგებოდა, არ დაეჯერებოდა, თუნდაც ბეჭედი ჰქონოდა და ამ ბეჭდით დაედასტურებინა თავისი მოწმეობა.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ქართულ სამართალში არსებობს ანდერძის თავისუფლების გარკვეული, მაგრამ არა აბსოლუტური თავისუფლება. მემკვიდრეობის მოწესრიგების ძირითადი ფორმა მაინც კანონისმიერი მემკვიდრეობა იყო.